

*А.О. Задоя, доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри
Дніпропетровського університету
економіки та права
О.І. Галась, викладач Дніпропетровського
університету економіки та права
Д.Б. Круцяк, викладач Дніпропетровського
університету економіки та права*

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ТА ВАЛЮТНИЙ КУРС

Немає сумнівів, що зовнішньоекономічна діяльність для кожної країни сучасного світу стала важливим фактором динамічного розвитку. Не є виключенням і Україна. З одного боку, зовнішні ринки виступають одним з найважливіших джерел зростання ВВП. З іншого – імпортовані товари не тільки створюють базу для розвитку виробництва (особливо це стосується енергоносіїв), а й суттєво поповнюють ринок споживчих товарів. Крім того, міжнародний рух капіталу та робочої сили є носієм сучасних технологій та інтелектуального потенціалу, що теж має вагомий вплив на темпи економічного розвитку.

Уся зовнішньоекономічна діяльність опосередковується валютними відносинами. Це пов'язане з необхідністю постійного врахування впливу на міжнародні контакти курсу національної грошової одиниці стосовно основних валют, в яких укладаються контракти. В економічній літературі досить давно (особливо з часів меркантилізму) та глибоко досліджено вплив курсу національної валюти на експортно-імпортну діяльність [1-2]. Однак абсолютна більшість робіт присвячена так званій моновалютній міжнародній системі, коли практично усі угоди між суб'єктами різних країн укладаються в одній і тій же валюті. За цих умов підтримка стабільної національної валюти зводилася до утримання на певному рівні її курсу до основної валюти світових розрахунків. Останні 50 років це був долар США. Однак ситуація докорінно змінилася з введенням у міжнародний обіг колективної

європейської валюти євро. Збільшення частки євро в обслуговуванні світових товарних та фінансових потоків дозволяє стверджувати, що міжнародна валютна система стала бівалютною [3]. Оскільки співвідношення між двома провідними світовими валютами не є фіксованим, то виникає проблема обрання тієї валюти, по відношенню до якої держава хотіла б мати стабільну національну валюту. Така валюта отримала назву якірної.

Відомо, що якірною валютою для України в останні роки став долар. Держава в особі Національного банку України, використовуючи різноманітні інструменти монетарного (і не тільки) характеру, протягом тривалого часу утримувала незмінним курс гривні стосовно долару. Разом з тим, більшість фахівців вважають, що ринковий курс гривні може бути вищим нинішнього. Курс же гривні, розрахований за паритетом купівельної спроможності, на думку економістів, взагалі вищий за сучасний майже вдвічі. Тому не викликає сумнівів, що в найближчі роки нас чекає ревальвація гривні. Однак залишається без відповіді питання стосовно шляхів такої ревальвації: чи провести її в короткі терміни, чи розтягнути на кілька років, до якої межі ревальвувати та які макроекономічні наслідки це може мати? А можливо провести „м'яку” ревальвацію шляхом зміни якірної валюти?

Метою цієї статті є аналіз тенденцій структурних змін зовнішньоторговельної діяльності України та оцінка деяких можливих наслідків переходу до євро як якірної валюти.

Практика свідчить, що режим контролю за обмінним курсом має низку явних переваг, а саме:

- встановлення номінального якоря прив'язує внутрішній рівень інфляції до темпів зростання цін на товари, які продаються на внутрішньому ринку, і таким чином стримують інфляцію;
- очікування майбутньої інфляції прив'язуються до рівня інфляції у країні валюти-якоря;
- контроль за обмінним курсом дає змогу центральному банку проводити послідовну грошово-кредитну політику;

– простота і прозорість для економічних агентів — "тверда і стійка національна валюта".

Для успішної реалізації режиму контролю за обмінним курсом необхідні певні умови. Головні з них: достатній обсяг валютних резервів для підтримки стабільності курсу, суворі фінансова дисципліна та незалежність грошової політики центрального банку. В іншому разі політика фіксованого курсу неприйнятна [4].

Високий ступінь доларизації економіки, низька довіра до уряду та центрального банку щодо їх спроможності утримувати номінальний курс національної валюти у зазначених межах стрімко підвищують вірогідність атаки на національну валюту. Крім того, очікування її девальвації викликають зростання інфляційних очікувань і номінальних відсоткових ставок, що уповільнює процес фінансової стабілізації. Відкритість економіки та лібералізація внутрішнього фінансового ринку, які зазвичай є наслідком введення режиму контролю за обмінним курсом, посилюють вразливість національної валюти з боку іноземних потоків капіталу та міжнародних спекулянтів. Прив'язка її номінального обмінного курсу до якоря позбавляє учасників внутрішнього фінансового ринку інформації про реальний стан грошово-кредитної політики, а в разі успішної діяльності спекулянтів, спрямованої на девальвацію курсу, виникають серйозні політичні та соціальні труднощі, які перешкоджають проведенню реформ.

Досвід європейських країн із перехідною економікою доводить, що політика контролю за обмінним курсом дає позитивний результат у середньостроковому періоді (3 – 5 років). Але, не зважаючи на досягнення певної макроекономічної стабілізації, вона провокує інфляцію. Цей висновок підтверджує й динаміка цін в економіці України в 2007-2008 рр., коли ми стали свідками прискореної інфляції. Тому немає сенсу консервувати проблему. Слід шукати шляхи зміни державної стратегії щодо курсу національної валюти стосовно інших провідних валют світу.

Інтеграція української економіки до світового господарства супроводжується значним зростанням обсягів зовнішньоекономічної діяльності. Тільки за останні 11 років зовнішньоторговий оборот України збільшився з 19,1 млрд. дол. у 1996 р. до 58,2 млрд. дол. у 2007 р., або майже у 3 рази (табл.1). І це не дивлячись на значне скорочення зовнішньоторгового обороту, яке спостерігалось до 1999 р. Сьогодні зовнішньоторговий оборот складає більше 80% від ВВП України. За цей же час іноземні інвестиції зросли з 896,6 млн. дол. у 1996 р. до 29 489 млн. дол. за станом на 1.01.2008 р., або у 32,8 рази. Темпи зростання цього показника майже у 20 разів перевищували темпи зростання ВВП.

Таблиця 1.

Динаміка зовнішньоторгового обороту України¹

Роки	Експорт товарів та послуг (млрд.дол.)	Імпорт товарів та послуг (млрд. дол.)	Зовнішньоторговий оборот		Чистий експорт (млрд. дол.)
			млрд. дол.	у відсотках до 1996 р.	
1996	19,1	18,8	37,9	100	+0,3
1997	18,9	18,5	37,4	98,7	+0,4
1998	16,4	16,1	32,5	85,8	+0,3
1999	15,2	12,9	28,1	74,1	+2,3
2000	18,1	15,2	33,3	87,9	+2,9
2001	19,8	16,9	36,7	96,8	+2,9
2002	22,0	18,2	40,2	106,1	+3,8
2003	27,3	24,5	51,8	136,7	+2,8
2004	38,0	31,1	69,1	182,3	+6,9
2005	40,3	38,0	78,3	206,6	+2,3
2006	45,9	48,7	94,6	249,6	-2,8
2007	58,2	65,5	123,7	326,4	-7,3

¹ Розраховано за: www.ukrstat.gov.ua

Разом з тим, в останні роки спостерігається чітка тенденція до зміни співвідношення експорту та імпорту українських товарів та послуг. Якщо до 2004 р. була досить очевидною тенденція до збільшення чистого експорту, то у наступному році відбувся перелом: імпорт став зростати скоріше ніж експорт, що спочатку призвело до зменшення чистого експорту, а з наступного року – до його від’ємного значення. Тенденція до перевищення експорту над імпортом посилюється не тільки з року в рік, але й від місяця до місяця. Якщо за 9 місяців 2007 р. негативне сальдо торгового балансу по торгівлі товарами складало 6,7 млрд. дол., то за 11 місяців уже 9,6 млрд. дол. Звичайно, серед причин такого перелому можна виділяти зовнішні, пов’язані з негативними для типового українського експорту змінами світових цін та зростанням цін на імпортовані енергоносії, але, на наш погляд, ключову роль відіграли все-таки внутрішні чинники. По-перше, сальдо зовнішньоторгового балансу змінилося не за рахунок зниження темпів приросту українського експорту (увесь цей період експорт товарів зростав щонайменше на 20% за рік), а за рахунок прискорення зростання імпорту. По-друге, не дивлячись на зростання цін на енергоносії, їх питома вага в українському товарному імпорті скоротилася з 29,5% у 2005 р. до 26,7% у 2007 р. Одночасно на 4,5 відсоткових пункти зросла питома вага імпорту наземних транспортних засобів, без урахування залізничного транспорту (з 8,4 % у 2005 р. до 12,9% у 2007 р.). Це свідчить про споживацько орієнтовані зміни структури імпорту, викликані, перш за все, змінами структури внутрішнього попиту в Україні.

Однозначно оцінювати зміни співвідношення експорту та імпорту України було б некоректно. З одного боку, тривале перевищення імпорту над експортом може привести до виникнення проблеми валютних надходжень та платіжного балансу, що власне кажучи й почало проявлятися в кінці 2007 р. – на початку 2008 р. З іншого ж боку – поповнення споживацького ринку за рахунок імпорту дозволяє стримати інфляцію, оскільки вітчизняні виробники поки-що не в змозі забезпечити зростаючий, як наслідок значних соціальних виплат, платоспроможний попит населення. Однак такий виграш носить

тактичний характер, тоді як негативні наслідки від'ємного сальдо зовнішньоторгівельного балансу носять стратегічний характер, оскільки негативно позначаються на конкурентоспроможності української економіки.

Крім того, потрясіння світової фінансової системи, які спостерігалися в кінці 2007 р. та на початку 2008 р. поставили під сумнів ефективність національної зовнішньоекономічної системи, яка базується головним чином на доларі. Падіння курсу долара стосовно євро та цілого ряду інших провідних валют світу призводить до знецінення як частини валютних резервів країни, так і заощаджень населення, оскільки багато хто продовжує зберігати свої заощадження у валюті Сполучених Штатів Америки.

Слід відзначити, що при формальному збереженні незмінності обмінного курсу гривні щодо долара США (з квітня 2005 р. він залишається на рівні 5,05 грн. за 1 долар), реально відбувається досить серйозна прихована ревальвація гривні. Як наслідок інфляції, в Україні тільки за 2006-2007 рр. купівельна спроможність гривні знизилася на 23%, тоді як купівельна спроможність долара у своїй країні знизилася усього на 5%. За інших рівних умов це призвело б до зниження курсу гривні щонайменше на 10-15%. Оскільки ж курс утримується стабільним, то це можна розглядати як непряме підтвердження заниженого курсу гривні, який установився у квітні-травні 2005 р.

Серйозні зміни структури зовнішньої торгівлі України як у територіальному, так і продуктовому аспекті, дають підстави сумніватися у перспективності використання Україною долара як якірної валюти на найближчі 3-4 роки. З метою підтвердження цих сумнівів проаналізуємо, як змінюється питома вага країн, у розрахунках з якими доцільно використовувати євро, у загальних обсягах експорту та імпорту України. У якості інформативної бази нами використані дані Державного комітету статистики. Зоною євро умовно означені усі країни Європи. Усі інші країни віднесені до зони долара. Звичайно, такий поділ є дещо умовним, однак загальну тенденцію він дозволяє виявити.

Як видно з таблиці 2, у 2007 р. на долю країн ЄС припадало більше 30% українського експорту та майже 38% імпорту. Як у структурі експорту, та і в структурі імпорту цей показник має досить стійку тенденцію до збільшення. Досить підкреслити, що за останні одинадцять років вона збільшилася, відповідно, на 6 та 12 відсоткових пунктів.

Досить часто прихильники використання долара як якірної валюти у якості аргументу на користь своєї позиції звертають увагу на значну залежність економіки України від поставки російський енергоносіїв, де валютою договору виступає долар США. Стабільність цієї валюти забезпечує стабільність умов поставки та мінімізує валютні ризики для споживачів. Але, по-перше, питома вага країн СНД взагалі та Росії, зокрема, у структурі як експорту, так і імпорту постійно зменшується, а по-друге, можлива ревальвація гривні, навпаки, створить більш сприятливі умови для закупки енергоносіїв у Росії.

Таблиця 2.

Географічна структура українського експорту та імпорту товарів²

(у відсотках)

Роки	Країни СНД	Австралія і Океанія	Азія	Африка	Європа	Америка
Експорт						
1996	51,42	0,14	18,83	1,45	24,00	4,15
1997	39,25	0,12	26,91	3,32	25,82	4,58
1998	33,25	0,14	23,72	4,45	31,60	6,85
1999	28,08	0,39	27,49	5,33	32,73	5,98
2000	30,86	0,05	23,59	5,02	32,12	8,35
2001	28,75	0,05	24,41	5,39	35,17	6,22
2002	24,38	0,02	28,22	5,88	36,29	5,22
2003	26,20	0,02	23,41	5,42	39,66	5,29
2004	26,20	0,04	24,58	5,38	36,01	7,79
2005	31,35	0,04	24,47	6,99	31,79	5,35
2006	33,01	0,05	21,20	6,19	32,91	6,65
2007	37,80	0,03	21,04	5,67	30,00	5,45
Імпорт						
1996	63,49	0,14	3,80	0,80	26,45	5,29
1997	57,68	0,13	4,89	0,80	31,83	4,66
1998	53,81	0,14	5,99	0,81	34,06	5,15
1999	56,92	0,23	6,39	1,33	29,95	4,97

² Розраховано за: www.ukrstat.gov.ua

2000	57,61	0,39	5,96	0,98	30,89	4,17
2001	55,99	0,32	6,15	1,26	31,58	4,70
2002	52,83	0,30	6,90	1,04	33,88	5,05
2003	49,99	0,23	8,56	1,08	35,47	4,66
2004	52,45	0,28	8,88	0,96	34,10	3,33
2005	47,13	0,29	12,85	1,18	35,05	3,50
2006	44,82	0,22	13,48	0,92	37,31	3,25
2007	42,24	0,21	14,74	1,11	37,99	3,71

Для більшої наочності тенденцій змін структури українського експорту та імпорту за зонами використання валюти контрактів подамо ці матеріали у вигляді графіків (рис.1-4). Як видно з рис.1, сьогодні на долю зони євро у експорті товарів України приходить близько третьої частини. За останні десять років спостерігалось дві точки перелому у напрямку зміни кривих. До 2003 р. відбувалося щорічне зближення часток зон євро та долара. У 2004 р. у наслідок погіршення ситуації на світових ринках чорних металів та продукції хімічної промисловості (основні статті українського товарного експорту), а також певних політичних змін в Україні, більш швидкими темпами зростав експорт до Росії та інших країн СНД, що позначилося на структурі експорту за валютними зонами: питома вага зони долара у 2004-2005 р. зростала. Починаючи з 2006 р. відновилося попередня тенденція.

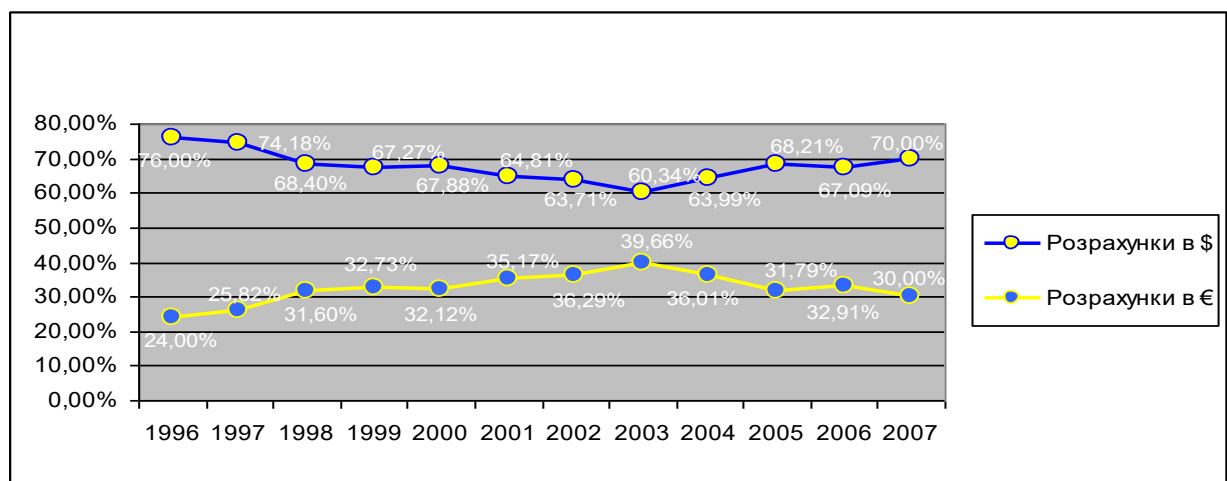

Рис. 1. Динаміка використання долара та євро у розрахунках за товари, що експортуються з України

На відміну від експорту, український імпорт з зони євро постійно зростав більш високими темпами, ніж з зони долара (рис. 2). Це привело до

ще більшого зближення досліджуваних показників: сьогодні 2/5 українського імпорту приходить на Європу (без країн СНД) та 3/5 на увесь інший світ. Враховуючи вступ України до СОТ та можливість укладання договору про зону вільної торгівлі з ЄС є усі підстави вважати, що в зовнішній торгівлі товарами України питома вага зони євро буде мати стійку тенденцію до зростання.

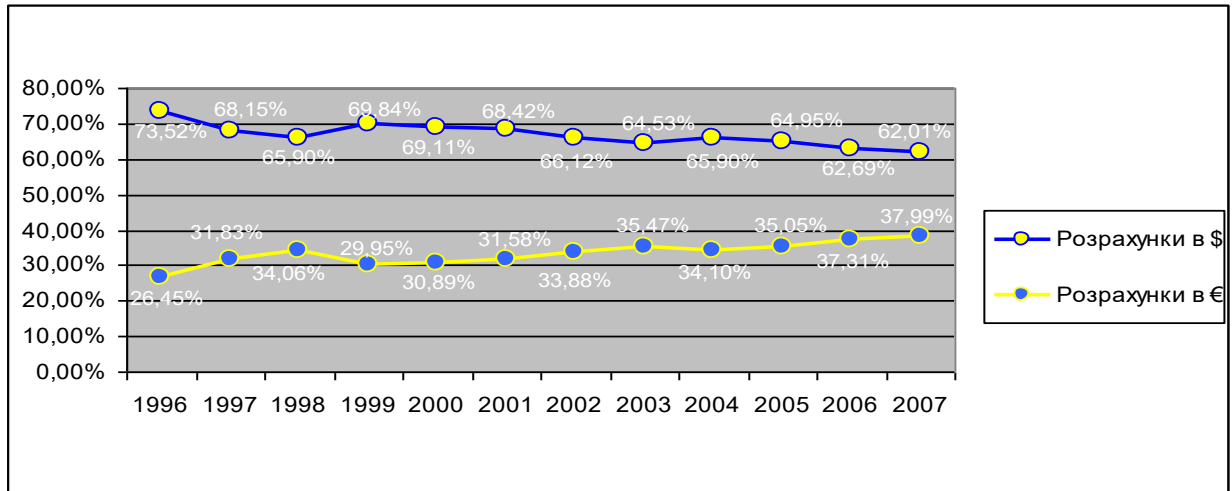

Рис. 2 Динаміка використання долара та євро у розрахунках за товари, що імпортуються в Україну

Ще більш динамічно процеси зближення відбуваються у зовнішній торгівлі послугами (рис.3-4). Особливо це стосується імпорту послуг: на сьогодні зона євро уже фактично зрівнялася з зоною долара.

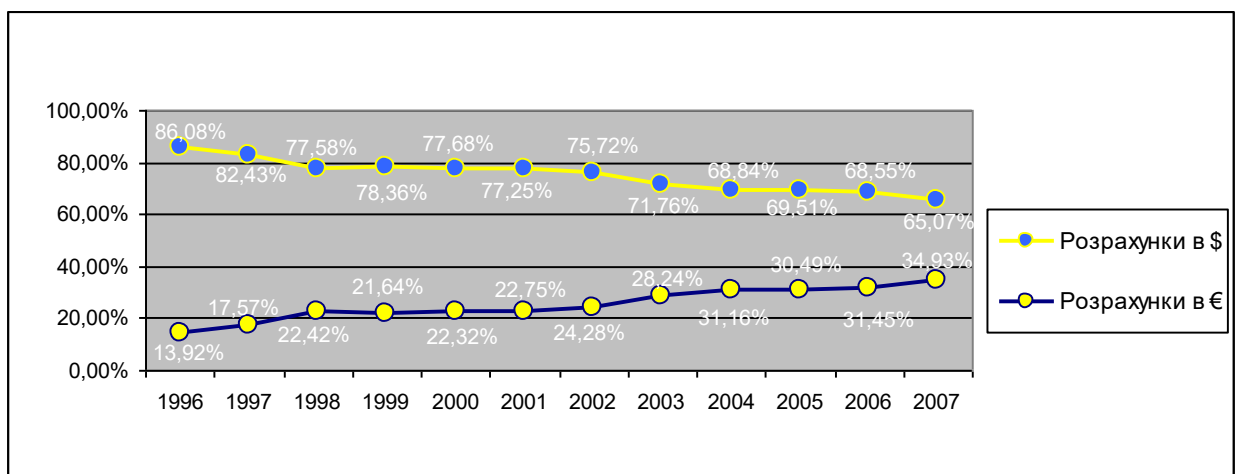

Рис. 3. Динаміка використання долара та євро у розрахунках за послуги, що експортуються з України

Таким чином, проведений аналіз дає усі підстави для серйозного обговорення переходу найближчим часом до перегляду української валютно-курсової політики та обрання у якості якірної валюти євро. Аргументами на користь такого розвитку подій можуть бути наступні судження:

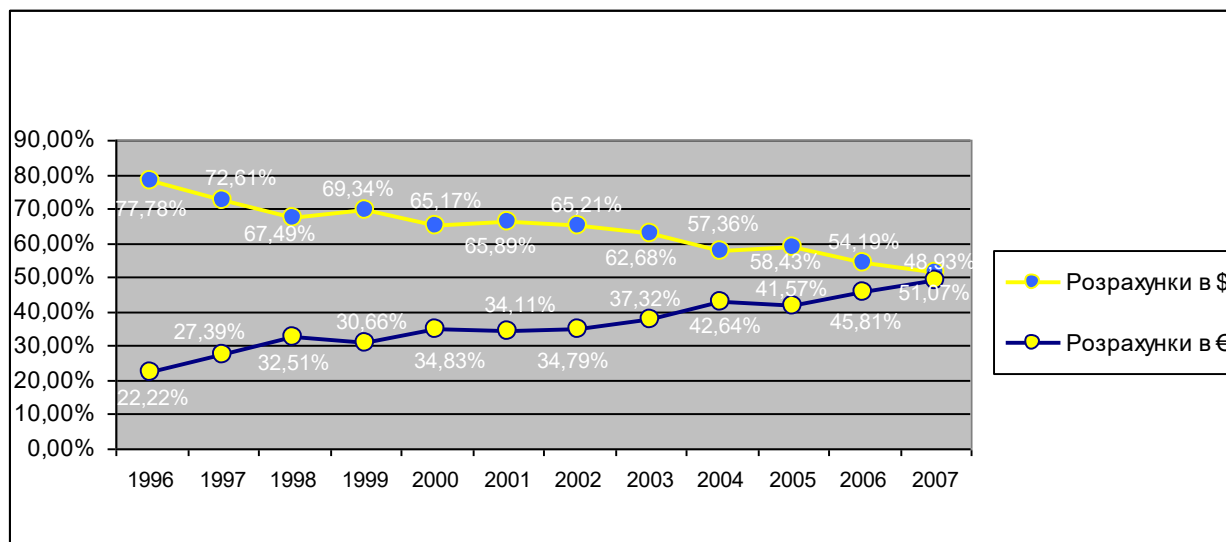

Рис. 4. Динаміка використання долара та євро у розрахунках за послуги, що імпортуються в Україну

1. Відбувається стійке зближення питомої ваги зон євро та долара у зовнішній торгівлі України. Уже сьогодні частка країн Європи у окремих видах зовнішньої торгівлі коливається від однієї третини (експорт товарів) до майже половини (імпорт послуг). Тому забезпечення прогнозованості курсу гривні стосовно євро буде зменшувати валютні ризики зовнішньоторговельної діяльності для значної (а можливо найближчим часом – переважної) частини суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

2. Вступ України до СОТ та перспективність створення зони вільної торгівлі з ЄС буде сприяти розширенню зовнішньої торгівлі нашої країни з європейськими державами, що однозначно збільшить сферу застосування євро як валюти контрактів. Це актуалізує проблему забезпечення стабільності євро.

3. Більшість міжнародних експертів сьогодні більш оптимістично оцінюють перспективи євро як валюти міжнародних контрактів порівняно з

доларом. У лютому 2008 р. країни-члени ОПЕК заявили про наміри поступово перейти до використання євро як основної валюти контрактів. За цих умов жорстка прив'язаність гривні до долара змушує її повторювати траєкторію руху курсу долара до євро, що далеко не завжди на користь українській економіці. Тому доцільніше триматися більш стабільної валюти.

4. Розширення європейського співробітництва взагалі, масштабне залучення до нього Росії, зокрема через ринок енергоносіїв, нестабільність долара дає можливість з високим ступенем вірогідності прогнозувати перехід до євро як валюти контрактів на постачання російських енергоносіїв до Європи. Якщо таке відбудеться, то євро може стати валютою значної частини українсько-російських контрактів. Це перетворить євро в основну валюту, яка буде обслуговувати українську зовнішньоторгову діяльність.

5. Перехід до євро як якірної валюти дозволить досить м'яко здійснити ревальвацію гривні стосовно долара. Очікувана зміна співвідношення євро-долар на користь першого не буде відбуватися обвальню, а тому й зміна курсу долара щодо гривні буде відбуватися повільно.

6. Сьогодні на країни ЄС припадає 76% прямих іноземних інвестицій в нашу економіку. Стабілізація гривні стосовно євро та цілеспрямоване управління її курсом матиме позитивний вплив на залучення іноземних інвестицій в Україну.

Звичайно, наведений перелік аргументів не є абсолютно доведеним. Значна їх частина будується на прогнозах, екстраполяції на майбутнє тенденцій минулого, частково навіть інтуїції. Певне знайдуться вагомі контраргументи. Однак незаперечним є той факт, що вибір валютної стратегії потребує глибокого наукового обґрунтування з урахуванням сучасних тенденцій змін у світовому господарстві.

Список використаної літератури:

1. Lane P. R. Financial Exchange Rates and International Currency Exposures // Centre for Economic Policy Research: Discussion Paper N 6473. – September, 2007. - 61 p.
2. Corsett G., Dedola L., Leduc S. Optimal Monetary Policy and Sources of Local Currency Price Stability // Centre for Economic Policy Research: Discussion Paper N 6557. – November, 2007. - 59 p.
3. Papaioannou E., Portes R., Siourounis G. Optimal Currency Shares in International Reserves: The Impact of Euro and the Prospects for the Dollar // NBER, Working Paper N 12333. - June 2006. – 55 p.
4. Береславська О. Особливості впливу валютного курсу на внутрішні ціни в Україні // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 3 (133). – С. 9–13.